

İSLÂM İLİM VE DÜŞÜNCE GELENEĞİNDE
ADUDÜDDİN el-İCÎ

editör

Eşref Altaş

Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları

Yayın No. 699
İSAM Yayınları 189
İlmî Araştırmalar Dizisi 86
© Her hakkı mahfuzdur.

İslâm İlim ve Düşünce Geleneğinde ADUDÜDDİN el-İCİ

Editör: Eşref Altaş

TDV İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)
tarafından yayına hazırlanmıştır.
İcadiye-Bağlarbaşı Cad. 40 Üsküdar/İstanbul
Tel. 0216. 474 0850
www.isam.org.tr yayin@isam.org.tr

Yayın hazırlık Mustafa Demiray
Tashih İsa Kayaalp, İsmail Özbilgin, İnayet Bebek, Rabia Aydın,
Okan Kadir Yılmaz
Tasarım Ender Boztürk, M. Emin Albayrak, Ali Haydar Ulusoy

Bu eser
TDV İslâm Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM)
İkinci Klasik Dönem Projesi
kapsamında yayımlanmıştır.

Proje koordinatörü M. Suat Mertoğlu

Bu kitap
İSAM Yönetim Kurulu'nun 13.06.2014 gün
ve 2014/12 sayılı kararıyla basılmıştır.

Birinci Basım: Aralık 2017
ISBN 978-975-389-969-7

Basım, Yayın ve Dağıtım

TDV Yayın Matbaacılık ve Tic. İşl.
Serhat Mah. Alınteri Bulvarı 1256. Sokak No. 11
Yenimahalle/Ankara
Tel. 0312. 354 91 31 Faks. 0312. 354 91 32
bilgi@diyanetvakfiyayin.com.tr
Sertifika No. 15402

İslâm ilim ve düşünce geleneğinde Adudüddin el-İcî / ed. Eşref Altaş - Ankara :
Türkiye Diyanet Vakfı, 2017.
669 s. ; 24 cm. - (Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları ; 699. İSAM Yayınları; 189. İlmî
Araştırmalar Dizisi; 86)
Dizin ve kaynakça var.
ISBN 978-975-389-969-7

2

ADUDÜDDİN EL-ÎCÎ VE ER-RİSÂLETÜ'L-VAZ'İYYE

Abdullah Yıldırım

İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İlâhî hitabın dilsel yapısı gereği hem İslâm geleneğinde en ayrıntılı şekilde çalışılan konuların başında dil ve anlam olgusu gelmiş hem de bir bütün olarak İslâm düşüncesi ve ilimleri dil ve anlam sorunları ile şu ya da bu ölçüde iç içe geçmiş ve tarihsel süreç içerisinde lugat, nahiv ve belâgat gibi temel dil bilimi çalışmalarıyla karşılıklı etkileşim halinde gelişmiştir.

Dilcilerin temel meselesi, kurallı ve anlamlı bir lafzın mâkul bir biçimde nasıl açıklanacağına / yorumlanacağına ilişkin umumi ilke ve kaidelerin tespit ve izahıdır. Lafızların delâleti muhtelif seviyelerde tahakkuk ettiğinden dilciler öncelikle çalıştıkları konuyu müfret ve mürekkep kısımlarına ayırmışlardır. Müfret lafızlar maddesi bakımından “lugat”, formu bakımından “sarf”, türeme ilişkileri bakımından ise “iştikak” ilminde incelenir. Mürekkep lafızlar ise terkinin formel delâleti bakımından “nahiv”, belirli bir bağlamda açığa çıkan ikincil anlamlara delâleti bakımından ise “belâgat” ilimlerinin konusudur.¹ Bütün bu

.....

¹ Arap dil biliminin (ilmü'l-edeb / ilmü'l-Arabîyye) konuları bakımından genel bir tasnifi için bk. Cürcânî, *el-Misbâh ft şerhi'l-Miftâh*, s. 8-10.

incelemelerdeki en temel kabul, dilde kullanılan lafızların / yapıların toplumun tamamı ya da çoğunluğu tarafından bilinen anlamlara delâlet ettiği gerçeğidir. Diğer bir deyişle “lafzî delâlet” hem dilsel varlığın hem de dil bilimi araştırmalarının temel ilkesi durumundadır.

İslâm geleneğinde açıkça ifade edilmese de başından beri örtük bir biçimde benimsenen genel kabule göre, lafızlar anlama zatı gereği değil “vaz” adı verilen bir tayin ve belirleme işlemi sonucunda delâlet eder. Delâletin tahakkuku için söz konusu belirlemenin, dili kullanan kişiler tarafından bilinmesi ayrıca zorunludur. Dili oluşturan özne kim olursa olsun son tahlilde lafzî delâletin hakikati / anlamı budur. Buna göre dilin temel yapı taşları konumundaki “lafız” ve “anlam” arasında biri “vaz”, diğeri “delâlet” diye adlandırılan ve sebep-sonuç ilişkisi ile birbirine bağlı iki nispet yer alır. İlk nispetin taraflarından lafız, belirlenen anlamında “mevzû”; mâna ise lafzın kendisi için belirlediği unsur anlamında “mevzû‘ leh” şeklinde adlandırılmıştır. Dildeki bütün lafızların kullanım ve delâlet durumları *vaz* kavramı tarafından belirlenir.

Dil bilimi araştırmalarının muhtelif disiplinleri, dil ve anlam olgusuna ilişkin sorunları çeşitli seviyelerde ele alıp teorik bir dil içerisinde incelerken, bütün bu sürecin ilkesi olan “lafzî delâlet”in nasıl mümkün olduğu, mahiyeti, öznesi ve türlerine ilişkin kimi ipuçları, İslâm geleneğinde fıkıh usulü, kelâm, mantık ve dil bilimi gibi disiplinlerde çeşitli vesilelerle, sistematik ve bütünlüklü bir araştırmadan ziyade parçacı bir yaklaşım ile çoğu zaman da dolaylı ve ikincil tarzda söz konusu edilmiştir.

VIII. (XIV.) asra gelindiğinde, müteahhir dönemin meşhur kelâmcısı Adudüddin el-İcî (ö. 756/1355), özellikle müfret lafızlarla mânaları arasındaki delâlet ilişkisini *vaz* kavramını merkeze alarak ve nispeten bütünlüklü bir biçimde yeniden

düşünmüş, bu esnada vaz' olgusunun tahakkukuna dair bazı itirazlarda ve tekliflerde bulunmuş, ayrıca lafız türleri arasındaki ayrımlara ilişkin açıklamalar yapmıştır. Muhakkikin bu çabası dönemin ilim çevrelerinde yoğun ilgiyle karşılanmıştır. Nitekim *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin telifinden sonra vaz' tartışmasının çok sayıda âlim tarafından takip edildiği, süreç içinde müstakil bir literatür haline geldiği ve nihayet müdevven bir ilim olarak kabul edilip tanımlandığı görülür.

Bilindiği üzere Adudüddin el-Îcî, Fahreddin er-Râzî'nin önde gelen takipçilerinden biridir.² Bu sebeple *el-Mevâkıf* yazarının ilmi kariyerinde öne çıkan disiplinin kelâm olması şaşırtıcı değildir. Ancak Îcî, dönemin ruhuna uygun olarak “kelâm / felsefe yanında fıkıh usulü, tefsir, ahlâk, dil / belâgat, âdâbü'l-bahs” gibi teorik inceleme alanlarının tamamında metin telif etmiştir. Bütün bu araştırma ve telif sürecinde *tahkik*³ kavramını düşüncesinin yöntemi olarak benimseyen Îcî, ele aldığı bütün meseleleri ilgili konuda daha önce dile getirilmiş görüşlerin ve bu görüşlerin dayandığı delillerin tamamını dikkate alarak, eleştirel bir okumaya tâbi tutmuş ve derinlikli bir biçimde sorgulamıştır.⁴ Muhakkikin, dilsel varlığın metafizik ilkesini teşkil eden vaz' kavramına ilişkin okuması da, bu eleştirel ve sorgulayıcı tutumun bir tezahürü olarak görülebilir.

Bu çalışmanın temel amacı *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin meselelerini tespit edip ortaya koyarak bu muhtevayı asgari bir çerçeve içinde anlamamızı mümkün kılacak sorular eşliğinde yorumlamaktır. Çalışmada ikinci olarak metnin neşri gerçekleştirilip Türk diline tercümesi yapılacaktır.

•••••••••

² Arıcı, “İslâm Düşüncesinde Fahreddin er-Râzî Ekolü”, s. 181.

³ *Tahkik* ilim ehlinin örfünde, meselenin delille ispat edilmesidir. Tehânevî, *Keşşâf*, II, 89.

⁴ Îcî düşüncesi ve tahkik kavramı hakkında genel bir değerlendirme için bk. Görgün, “Îcî, Adudüddin”, s. 410-414; a.mlf., “Fahreddin er-Râzî Ekolü ve İbn Haldûn”, s. 65-70.

Risâlenin Muhtevası ve Tahlili⁵

Muhakkik Adudüddin el-Îcî *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'yi “giriş, taksim ve sonuç” şeklinde üç bölüm halinde düzenlemiştir. Taksim bölümü, vaz' tartışmasına, dolayısıyla da literatüre vücut veren temel meselenin ele alındığı kısımdır.⁶ Girişte bu meselenin izahına mukaddime teşkil etmesi bakımından bazı teorik açıklamalar yapılmış, sonuçta ise söz konusu meseleyi tamamlamaya yönelik hususlara temas edilmiştir. Bu sebeple risâlenin muhtevasını tasvire, taksim bölümünden başlamanız yerinde olur. Giriş ve sonuç bölümünde anlatılanlara bu muhtevanın izahı sadedinde temas edeceğiz.

Muhakkik Adudüddin el-Îcî, “taksim” bölümünde dilde kullanılan müfret lafızları genel bir tasnife tâbi tutar. Buna göre lafızların gösterdiği mânalar “külli” ya da “müşahhas”tır (*cüz'î*). Medlûlün küllî olması durumunda üç ihtimalden bahsedilebilir. Bunlar zat, eylem ya da aralarındaki nispettir. Zati gösteren lafız “cins isim”, eylemi gösteren lafız ise “mastar”dır. Nispet

.....

⁵ Makalenin bu kısmının telifinde daha önce yaptığımız bazı çalışmaların verileri kullanılmıştır. İlgili araştırmalar için bk. Yıldırım, *Vaz İlmi ve Unkûdu'z-zevâhir/Alî Kuşçu: İnceleme-Değerlendirme*; a.mlf., “Vaz' İlmi”, s. 425-551.

⁶ Nitekim Seyyid Şerif el-Cürcânî (ö. 816/1413) ve Ebû'l-Kâsım Ali el-Leysî es-Semerkindî (ö. 887/1482) gibi risâlenin nispeten erken sayılabilecek yorumcuları bu durumu açıkça belirtir. Seyyid Şerif, metnin iç düzenini değerlendirirken taksim bölümünün “maksûd” olduğunu belirtmekle yetinirken Semerkindî buna ilâveten girişin taksim bölümünde incelenen meselelerin tam bir yetkinlikle (*alâ vehi'l-basîre*) anlaşılmasına yardımcı olduğunu, sonucun ise aynı meselelerin daha fazla izahı ve eksik bırakılan noktaların tamamlanması amacı taşıdığını belirtir (ilgili açıklamalar için bk. Cürcânî, *Şerhu'r-risâleti'l-vaz'îyye*, vr. 29^b; Semerkindî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, s. 112). Benzeri açıklamalar geç dönem ulemâdan İsamüddin el-İsferâyîmî'nin (ö. 945/1538) şerhinde de görülmektedir (ilgili yer için bk. İsferâyîmî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, s. 4).

ise zat tarafından düşünüldüğünde “türemiş isim”, eylem tarafından düşünüldüğünde ise “fiil” olur.

Medlûlü cüz'î lafızlara gelince, bu lafızların vaz'ı ya cüz'î ya da küllî şekilde gerçekleşir. Hem medlûlü hem de vaz'ı cüz'î olan lafız türü “özel isim”dir. Medlûlü cüz'î olduğu halde vaz'ı küllî olanlar ise kendi içinde iki alt başlığa ayrılır: Eğer lafzın medlûlü, cümledeki bir başka lafızda gerçekleşen bir mâna (*ma'nen fî gayrihi*) olup ancak söz konusu unsurun kendisine katılması suretiyle taayyün ediyorsa buna “harf” denir. Lafzın medlûlü başkasında gerçekleşen bir mâna değilse, verili bir durumda lafızla kastedilen şey ancak bir karine ile belirginleşir. Söz konusu karine hitabın içinde ise bu lafza “zamir” denir. Karine hitabın dışında ve fiziksel ise lafız “işaret ismi”, aklı olduğunda ise “ilgi zamiri” (*ism-i mevsûl*) adını alır.⁷

Açıkça görüldüğü üzere Adudüddin el-Îcî burada “isim, fiil ve harf”ten ibaret olan kelime türlerini tasnif etmektedir. Tasnifi iki bölüm halinde okumak mümkündür. Müellif birinci kısma başlarken lafızların medlûlünü esas almıştır. Herhangi bir lafzın medlûlünü tespit etmek aslında ilgili lafzın hangi mânanın karşılığında belirlendiğini (yani *mevzû' lehini*) ortaya koymak demektir. Ancak Îcî taksimin birinci kısmında “cins isim, mastar, türemiş isim ve fiil” gibi lafız türlerinin yalnızca medlûllerini tespit etmekte, bu lafızların ne şekilde tayin edildiğine (*vaz'*) ilişkin herhangi bir şey söylememektedir. Öte yandan bu lafızların medlûlleri hakkında yapılan açıklamalar da ayrıntılı olmayıp oldukça genel ifadeler şeklindedir.

İkinci kısımda ise muhakkik doğrudan medlûlü cüz'î lafız türlerinin vazediliş biçimiyle ilgili açıklamalar yapar. Müellif bu vaz' durumunu küllî ve cüz'î şeklinde iki kısımda ele alır. Vaz'ı cüz'î olan “özel isim”dir. Vaz'ı küllî olanlar ise “harf, zamir, işaret ismi” ve “ilgi zamiri”dir. Adudüddin el-Îcî, medlûlü

⁷ Îcî, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, s. 79.

cüz'î olduğu halde vaz'ı küllî olan bu dört lafız türünü kendi içinde alt taksimlere tâbi tutar. İlk aşamada harfin ayırımı üzerinde durur. Buna göre harf, diğer üç lafız türünden, mânasının cümle içinde yer alan başka bir lafızda gerçekleşmesi bakımından ayrılır. Harfin delâleti ancak cümle içindeki söz konusu lafzın kendisine eklenmesiyle tahakkuk eder. Diğer lafızların mânaları ise başkasında değil kendisinde gerçekleşmektedir. Durum böyle olduğu halde bu lafızların verili bir durumda hangi tikel mevcudu gösterdiği açık olmayıp bir karine yardımı ile belirginleşir. Ancak bu karine her bir lafız türünde farklı şekillerde tahakkuk etmektedir. Bu bağlamda gündeme gelen ilk mesele, karinenin konuşma durumunun (*hitâb*) içinde mi yoksa dışında mı tahakkuk ettiği sorusudur. Zamiri diğer lafız türlerinden ayrıştıran şey, karinenin hitabın içinde gerçekleşmesidir. Karinenin hitabın dışında gerçekleştirdiği işaret ismi ve ilgi zamiri arasındaki fark ise fiziksel (*hissî*) ya da aklî niteliğine bağlıdır. Karine fiziksel ise lafız "işaret ismi", aklî ise "ilgi zamiri" adını alır.

Bu açıklamaların da gösterdiği üzere Adudüddin el-İcî'nin vaz' tartışması bakımından asıl üzerinde durduğu husus taksimin ikinci kısmını oluşturan medlûlü cüz'î lafızlardır. Çünkü taksimin birinci bölümünde vaz' kavramına hiçbir şekilde temas edilmemiştir. Öte yandan medlûlü cüz'î olan bu lafız türleri içinde temel mesele, vaz'ı cüz'î olan özel isim değil medlûlü cüz'î olduğu halde vaz'ı küllî olan lafız türleridir. Nitekim meşhur şârih Semerkandî, metinde ele alınan temel meselenin (*el-maksadü'l-aslî*) "harf, zamir, işaret ismi ve ilgi zamiri"nin medlûlünü tahkik etmek olduğunu açıkça belirtir.⁸ Bu durumu destekleyen bir başka husus müellifin risâlenin girişinde yaptığı açıklamalardır.

.....

⁸ Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'iyye*, s. 114.

Müellif mukaddimede, lafızların cüz'î bir mânanın (yani belirli bir şahsın) karşılığı olarak vazedilme biçimini özellik-genellik bakımından ele alır. Buna göre söz konusu vaz' iki temel şekilde gerçekleşir. İlkinde adlandırılan mevcut / nesne kendisi olmak bakımından ve başka hiçbir unsur dikkate alınmaksızın (*bi-aynihi*), ikincisinde ise kendisinden daha genel bir duruma nispetle (*bi-emrin âm*) düşünülür. Müellif, adlandırılan mevcudun vaz' işlemi esnasında nasıl düşünüldüğüne ilişkin yaptığı bu ayırım ile esasen, lafızların vaz'ı konusunda mütekaddim ulemânın tutumu ile kendi yaklaşım şekli arasındaki temel farka da işaret etmiş olmaktadır.⁹ Bu genel ayırımdan sonra muhakkik ikinci vaz' türünün nasıl gerçekleştiğini anlatır. Buna göre çok sayıda cüz'î arasında ortak bir durum / mâna (*emr müsterek*) düşünülür ve akabinde belirli bir lafız söz konusu cüz'îlerden her biri için maddesi / kök harfleri itibariyle (*bi-hususihî*) vazolunmuştur denir. Öyle ki ilgili lafız kullanıldığında, bununla cüz'îler arasındaki ortak mâna (*el-kadrü'l-müsterek*) değil söz konusu cüz'îlerden biri kastedilir ve anlaşılır. Bu durumda lafzın karşılığında belirlendiği unsur (*mevzû' leh*), ilgili cüz'îlerden her biridir. Bu cüz'îler arasındaki ortak mâna ise vaz'ı mümkün kılan vasıta “âletü'l-vaz'” adını alır.¹⁰ Bu anlatıma göre zamir, işaret ismi ve diğer müphem lafızların vaz'ları genel, mevzû' lehleri ise özel olmaktadır.¹¹

.....

⁹ Sözü edilen fark yeri geldiğinde izah edilecektir. Bu aşamada şu hususa işaret etmekle yetinelim: Müellif “bi-aynihi” derken, önceki dilciler tarafından benimsenen “özel vaz'-özel mevzû' leh” ve “genel vaz'-genel mevzû' leh” şeklindeki iki temel vaz' kategorisini, “bi-emrin âm” derken ise müphem lafızlar bağlamında ortaya koyduğu yeni yaklaşım şeklini yani “genel vaz'-özel mevzû' leh” şeklindeki üçüncü vaz' kategorisini kasetmektedir.

¹⁰ *Mevzû' leh* ve *âletü'l-vaz'* kavramları ve aralarındaki ilişki için bk. Yıldırım, “Vaz' İlmi”, s. 507-512.

¹¹ İcî, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, s. 79.

Risâlenin girişinde müphem lafızların vaz'ına yönelik bu açıklamalar harf, zamir, işaret ismi ve ilgi zamirinin tek bir küllî anlamın değil dış varlıktaki çok sayıda cüz'ünün karşılığı olarak tayin edildiklerini gösterir. Ancak bu durumda söz konusu lafızların –müellifin iddiasının aksine– verili bir kullanım durumunda belirli bir şahsa delâlet etmesi kuşku hale gelmektedir. Çünkü lafzın tayini çok sayıda muhtemel cüz'iden her biri için eşit konumdadır. Meselâ “ben” zamiri dilsel belirleme (vaz') açısından bu lafzı kullanması muhtemel bütün şahıslara potansiyel olarak delâlet eder. Diğer bir deyişle, dilsel belirlemenin kendisi belirli bir cümlede geçen “ben” zamirinin anlamı konusunda bizi hiçbir kati neticeye ulaştırmaz. Muhakkik Adudüddin el-İcî bu soruya “tembih” ara başlığı altında cevap verir. Buna göre müphem lafızların verili bir durumda teşahhus ifade etmesi yani vazolunduğu çok sayıda cüz'iden yalnızca belirli birine delâlet etmesi ancak bir karine aracılığı ile mümkün olur. Bu karine, mecazı hakikatten ayıran “karîne-i mânia”¹² değil mânanı belirginleştiren “karîne-i muayyine”dir ve taksim bölümünde anlatıldığı üzere her bir müphem lafızda farklı şekilde tahakkuk eder.¹³

Harfin delâlet ettiği mâna kendinde sabit olmayıp başkasında gerçekleştiğinden ancak cümle içindeki diğer lafızlarla taayyün eder. Dolayısıyla harf söz konusu olduğunda anlamı belirginleştiren karine, cümle içinde harfin ilgili olduğu diğer lafızdır (*müteallak*). Harf dışındaki müphem lafızlara gelince; zamir kullanımında karîne hitabın içindedir. Çünkü verili bir cümle içinde kullanılan zamirin mânasını belirginleştiren şey ya konuşan (ben) ya dinleyen (sen) durumunda olmak ya da nahiv ilminde bilinen yönlerden birine göre –yani lafzî, mânevî yahut hükmi olarak– zamirle hangi şahsın / neyin

.....

¹² Mecazın tanımı bağlamında *karîne-i mânia* terimi için bk. Sekkâkî, *Miftâhu'l-ulûm*, s. 468-469; Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 259.

¹³ İcî, *er-Risâletü'l-vaz'iyye*, s. 79.

kastedildiğinin cümle içinde daha önce geçmiş olmasıdır (o).¹⁴ Karine konuşma durumunun içinde değilse –yani müphem lafızla kastedilen şahsın kim olduğu hitabın kendisinden anlaşılamıyorsa– mânayı belirginleştiren unsur, işaret isimlerinde olduğu gibi fiziksel olabilir. Buna göre “hâzâ” (bu), “zâlike” (şu) ve benzeri işaret isimleri lafızla anlatılmak istenen cüz’î mânaya / şahsa fiziksel olarak işaret etme anlamı taşımaktadır. Eğer fiziksel işaret de söz konusu değilse bu durumda, ilgi zamirinde olduğu gibi, mânayı belirginleştiren şey aklî karine olur. Nitekim ilgi zamiri ile hangi şahsın kastedildiği ancak akabinde gelen sıla cümlesi sayesinde mümkün olur ki sıla cümlesinin içeriği, lafızla kastedilen cüz’î mânaya zihinsel / aklî bir göndermede bulunur.¹⁵

Muhakkik Adudüddin el-Îcî “mukaddime” ve “taksim”den sonra risâlenin “sonuç” bölümünde bazı tamamlayıcı hususlara (on iki madde) temas etmiştir. Söz konusu maddelere genel olarak bakıldığında, ağırlıklı olarak kelimenin üç türünü teşkil eden “isim, fiil ve harf” ile bu türlerin alt başlıkları arasındaki farklara ilişkin açıklamalardan oluştuğu görülür. Bu genel tespitin yanında, metnin temel sorusu olan “müphem lafızlar meselesi”nin sonuç bölümünde belirleyici olduğu vurgulanmalıdır.

Müellif birinci maddede, müphem lafızlardan harf ile diğerleri arasındaki farka daha önceki açıklamaları tamamlayacak biçimde temas eder. Buna göre zamir, işaret ismi ve ilgi zamiri, her ne kadar verili bir kullanım durumunda gösterdiği şey ancak bir karine aracılığı ile belirgin hale gelse de, kendinde sabit bir mânaya delâlet eder. Bu sebeple mezkûr üç lafız türü harf değil isimdir.¹⁶ Harfin ayırımı konusunda

••••••••

¹⁴ Ali Kuşçu, *Unküdû'z-zevâhir*, s. 174.

¹⁵ Îcî, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, s. 79.

¹⁶ Îcî, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, s. 79.

daha önce yapılan açıklamaları dikkate aldığımızda müellifin burada sözünü ettiği şey esasen mutlak seviyede “isim” ile “harf” arasındaki farktır. Yukarıda temas edildiği üzere İcî bu farkı, mânanın lafızda tahakkuk edip etmemesini göz önünde bulundurarak açıklar. Ancak müellif bu konuda ikinci bir adım daha atar ve dördüncü maddede nahivcilerin, “Harf, başkasında (*fî gayrihî*) gerçekleşen bir anlama delâlet eden lafızdır” şeklindeki sözlerinin esasen, “bağımsız şekilde anlaşılamayan” (*gayru müstakil bi'l-mefhûmiyye*) mânasına geldiğini ve harfi isim ve fiilden ayırıştıran temel hususun bu olduğunu belirtir.¹⁷ Müellif bu fikrin devamı olarak sekizinci ve dokuzuncu maddelerde cümlede “hakkında haber verilen ve kendisiyle başkası hakkında haber verilen” olmak bakımından fiil ile harf arasındaki fark üzerinde durur. Bu düşüncenin temelinde mânaların “bizzat ve kasten düşünülmesi” ile “başka mânaların düşünülmesine vasıta olmaları” arasındaki ayırım yer alır. Nitekim Seyyid Şerif el-Cürçânî bu ayırımı esas alarak isim, fiil ve harf arasındaki farkı ayna istiaresi üzerinden izah ettiği müstakil bir metin kaleme almıştır.¹⁸ Müellif yedinci maddede ise ilgi zamiri (*ism-i mevsûl*) ile harf arasındaki farka temas eder.

Sonuç kısmında müphem lafızlarla ilişkili olarak ele alınan bir diğer mesele cüz'î olup olmama bakımından ilgi zamiri ile (*ism-i mevsûl*) zamir ve işaret ismi arasındaki farktır. Yukarıda temas edildiği üzere İcî müphem lafızların belirli bir kullanım örneğinde hangi tikel şahsa delâlet ettiğinin belirlenebilmesi için bir karineye (*karîne-i muayyine*) ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir. Ancak bu bağlamda bir sorun göze çarpar. Buna

•••••

¹⁷ İcî, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, s. 80.

¹⁸ İlgili metin için bk. Cürçânî, *er-Risâletü'l-harfiyye*, vr. 54^b-56^b. Semerkandî'nin bu bağlamdaki yorumları ise önemli ölçüde Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin açıklamalarının aktarımından ibarettir (ilgili açıklamalar için bk. Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, s. 123-126).

göre zamir ve işaret ismi söz konusu olduğunda karinenin mânayı muayyen hale getirmesi anlaşılabilir bir durumdur. Çünkü bu lafız türlerine bitişen karineler (yani fiziksel işaret ve hitap karineleri) cüz'îdir. Cüz'î bir karine ile kayıtlanan genel mâna, tabiatıyla cüz'î hale gelecektir. Ancak ilgi zamiri söz konusu olduğunda durum farklıdır. Çünkü ilgi zamirine bitişen karine (yani sıla cümlesinin içeriği) aklîdir, bu sebeple de küllîdir. İcî bu durumu ikinci maddede “Aklî işaret teşahhus ifade etmez” (el-işâretü'l-akliyye la tûfidü et-teşahhus) cümlesiyle dile getirir. İlgi zamirine bitişen karine küllî olduğundan –diğer bir deyişle “küllînin küllî ile kayıtlanması” cüz'î ifade etmeyeceğinden– zamir ve işaret ismi cüz'î olmasına karşın ilgi zamiri küllîdir.¹⁹

Müellif sonuç bölümünde bundan başka özel isim ve zamir, fiil ile türemiş kelime, cins isim ile cinsin özel adı arasındaki fark konusu yanında üçüncü şahıs (*gâib*) zamirinin küllî oluşunda ihtilâf edildiği ve lafızların kullanımında belirleyici unsurun vaz' kanunu olduğu gibi meselelere temas etmiştir.²⁰

Risâlenin geneline bakıldığında metindeki temel sorunun, daha önce işaret edildiği üzere, “müphem lafızlar”ın tahkiki olduğu açık bir şekilde görülür. Nitekim risâlenin taksim bölümünde, daha sonraki müellifler tarafından ayrıntılı şekilde incelenecek olan lafız türlerinin neredeyse tamamına işaret edildiği halde yalnızca müphem lafızlar üzerinde ayrıntılı şekilde durulmuştur. Öte yandan genel ve özel olmak bakımından vaz' kavramına temas edilen mukaddimedede yine sadece bu lafızların vaz'ı (yani “genel vaz'-özel mevzû' leh” kategorisi) incelenmiştir. Semerkandî'nin de işaret ettiği üzere, “mukaddime” başlığı altında yapılan bu açıklamalar, esasen bizâtili

.....

¹⁹ İcî, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, s. 79.

²⁰ İcî, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, s. 80.

amaçlanmamış olup taksim bölümünde üzerinde asıl durulmak ve incelenmek istenen meselelerin anlaşılmasına giriş niyeti taşımaktadır.²¹ Başlı başına bu durum bile metnin hangi soruya cevap olarak telif edildiğini ortaya koyar. Ayrıca sonuç kısmında yer alan maddelerin neredeyse tamamı, müphem lafızların bir yandan diğer lafız türleri ile bir yandan da kendi aralarındaki farka ilişkindir. Şu halde *er-Risâletü'l-vaz'ıyye*'nin temel sorunu olması hasebiyle müphem lafızların vaz'ı ve medlûllerine ilişkin soruşturma genel olarak vaz' tartışmasının kalkış noktasını oluşturmaktadır.

Risâlenin içeriği ve temel tartışma konusu ana hatlarıyla bu şekilde özetlenebilir. Bu, metnin lafzî düzeyde okunması ile ulaşılan ilk neticedir. Ancak meselenin daha derinlikli bir biçimde kavranabilmesi için söz konusu muhtevayı belirli bir tarihin ve düşünce sürecinin parçası olarak okumak gerekir. Bu amaçla yukarıda kısaca özetlenen durum iki temel soru eşliğinde yorumlanacaktır. İlk olarak risâlenin geriye dönük izi sürülerek dil bilimi geleneği ile ilişkisinin mahiyeti belli ölçüde belirginleştirilecek, ikinci olarak da metnin, sonrasında

•••••

²¹ Vaz' kavramı genellik-özellik bakımından aklî taksim gereği dört alt başlığa ayrılır. Çünkü lafzın gösterdiği mâna (*mevzû' leh*) cüz'î olabildiği gibi küllî de olabilir. Her iki takdire göre de vaz' ya özel ya da genel olacaktır. Sonuç itibarıyla ortaya dört vaz' türü çıkar. Ancak mukaddimede bu dört vaz' türünden yalnızca bir tanesi (müphem lafızların vaz'ı) ayrıntılı şekilde incelenmiş, bir diğeri olan özel isimlerin vaz'ına ise yalnızca işaret etmekle iktifa edilmiştir. Bunun dışında kalan iki vaz' kısmından biri zaten mümkün değildir. Dolayısıyla varlığından bahsedilemez. Diğeri ise cins isimler gibi hem vaz'ın hem de mevzû' lehin genel olduğu kısımdır. Müellif bu vaz' kısmını, risâlenin temel fikrini oluşturan müphem lafızların vaz'ı ile hiçbir ilgisi olmaması sebebiyle eserinde zikretmemiştir. Özel isimleri zikretmesinin sebebi ise, müphem lafızlarla özel isimlerin mevzû' lehlerinin cüz'î (*müşahhas*) olmak bakımından ortak olmalarıdır. Müellif özel isimlerin ne şekilde vazedildiğini ortaya koyarak asıl sorunu olan müphem lafızların vaz'ını bir parça daha belirginleştirmiş olmaktadır (Semerkandî, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'ıyye*, s. 114).

oluşan literatüre ne türde ve ölçüde etkide bulunduğu ve bu bakımdan konumu ortaya konacaktır.²²

Metnin içeriği özetlenirken tespit edilen “müphem lafızlar” meselesi risâlenin geçmiş birikimle irtibatını kurmak bakımından elverişli bir hareket noktası teşkil eder. Çünkü Adudüddin el-İcî'nin müphem lafızların vaz'ı konusundaki açıklamaları bu konuda kendinden önceki yerleşik kabullere yönelik bir itiraz niteliğindedir. Dolayısıyla meselenin mahiyetini ve müellifin bu bağlamda tam olarak ne yaptığını ortaya koyabilmek bu itirazın içeriğini belirginleştirmek suretiyle mümkün olacaktır.

Adudüddin el-İcî müphem lafızların vaz'ı konusunda seleflerinden farklı bir açıklama tarzı geliştirmiş, bu durum vaz' tartışmasının tarihsel seyri açısından Adudüddin el-İcî ve onun yöntemini takip edenlerin “müteahhir”, bu düşünme biçimine muhalif olanların ise “mütekaddim” şeklinde adlandırılmasına yol açmıştır.²³ Esasen bu adlandırma bir öncelik-sonralık meselesi olmayıp aksine âlimlerin nazarı tutumlarını yansıtmaktadır. Bu yorumu pekiştiren bir başka husus, vaz' tartışmasında

²² İslâm düşünce ve bilim geleneği bir bütün olarak dikkate alındığında vaz' tartışmasının başta kelâm / felsefe, fıkıh usulü, dil bilimi ve mantık disiplinleri olmak üzere pek çok alanla hem nazarı hem de tarihi bakımdan sıkı bir irtibatı olduğu, alanın uzmanları tarafından takdir edilecektir. Öte yandan *er-Risâletü'l-vaz'îyye* sonrasında oluşan literatür teşekkülü, tarihsel dönüşüm evreleri ve bu süreçte üretilen metinlerin muhtevası ve vasıfları bakımından müstakil bir araştırmayı gerektirmektedir. Ancak bizim bu çalışmada yapacağımız şey, yukarıda zikredilen iki temel soru eşliğinde, metnin belli ölçüde anlaşılmasını ve yorumunu mümkün kılacak asgari bir çerçeve çizmekten ibarettir. Metnin İslâm geleneği ile irtibatını kurmak bakımından ait olduğu nazarı arka planı / bağlamı ve sonrasında oluşan literatürü iki müstakil çalışmada ele almayı umuyoruz.

²³ İlgili adlandırma için bk. Eğinî, *Metnün fi'l-vaz'*, s. 74; Dıcvî, *Hulâsâtü ilmi'l-vaz'*, s. 9-10. Vaz' ilminin, Adudüddin el-İcî'nin dönüm noktasını oluşturduğu mütekaddim ve müteahhir şeklinde dönemlere ayrılması ve tarihî gelişim süreci için bk. Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 135 vd.

İcî'nin eleştirdiği yerleşik kabulün “dilcilerin görüşü” (*mezhebü ehli'l-Arabiyye*) şeklinde nitelendirilmesidir.²⁴ Buna göre muhakkik Adudüddin el-İcî'ye gelinceye kadar genel olarak müfret lafızların, özel olarak ise müphem lafızların vaz'ı konusunda dilcilerin “usul”üne dayanan bir açıklama şekli kabul görmüştür. İcî'nin kalkış noktası işte bu usulün müphem lafızlar bağlamında eleştirisi ve yeniden tahkikinden ibarettir.

Mütekaddim ulemânın²⁵ kabulüne göre –türemiş isimler ve fiil gibi lafız türlerini dışarıda bırakacak olursak– müfret lafızların vaz'ı iki temel şekilde gerçekleşir. Bu iki vaz' türü, “özel isimler” ve “cins isimler” karşılığı üzerinden izah edilebilir. Buna göre özel isimlerin gösterdiği mâna cüz'îdir. Dolayısıyla dış varlıkta tek bir mevcuda karşılık gelir. Dış varlıktaki bu cüz'î nesne zihinde bir suret / mâna olarak düşünülür ve karşılığında belirli bir lafız tayin edilir. Zihinde düşünülen suret / mâna cüz'î olduğundan lafzın tayini de buna bağlı olarak cüz'î olur. Neticede lafız yalnızca vazolunduğu cüz'î mânayı göstermek üzere kullanılır. Öte yandan zihinde düşünülen suret aynı zamanda lafzın mânasını teşkil eder. Bu sebeple özel isimlerin vaz'ı gibi mevzû' lehi de cüz'î olur (özel vaz'-özel mevzû' leh).

Cins isimlerin tayininde de benzer bir süreç yaşanır. Ancak bu defa zihinde düşünülen suret / mâna cüz'î değil küllîdir. Çünkü cins isimler –meselâ insan lafzı– dış varlıkta pek çok

²⁴ Beyşehirli Ahmed Şükrü Efendi, *Tasvirü'l-vaz'*, s. 5. Söz konusu adlandırma (bazan nahivciler şeklinde) istisnâ bir kullanım olmayıp farklı bağlamlarda da olsa pek çok metinde geçmektedir (örnek olarak bk. Müftizâde Abdürrahim Efendi, *Şerhu Unküdi'z-zevâhir*, s. 44, 52).

²⁵ Rahmi Efendi, hocası Eğinî'nin vaz' risâlesi üzerine yazdığı şerhte, İcî öncesine tekabül eden mütekaddim ulemânın kimliğini tespit bakımından, muhakkiklerin ve nahivcilerin çoğunun bu kanaatte olduğunu belirtir ve muhakkik ulemâ için meşhur mantıkçı Necmeddin Ali b. Ömer el-Kâtibî (ö. 675/1277), nahivciler için ise Necmüleimme Radıyyüddin el-Esterâbâdî (ö. 688/1289'dan sonra) örneklerini verir (ilgili açıklamalar için bk. Mehmed Rahmi Efendi, *el-Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 38).

mevcuda, doğru şekilde yüklenir. Bunu mümkün kılan şey şudur: Dış varlıkta aynı türe ait pek çok şahıs, aralarındaki ortak anlam dikkate alınarak icmalen düşünülür. Sonuçta zihinde, söz konusu şahısların tamamını kuşatan küllî bir mâna teşekkül eder. Cins anlamı ile kastedilen, zihinde teşekkül eden bu küllî surettir. Cins isimlerin tayininde işte bu küllî mânanın karşılığı olarak belirli bir lafız tayin edilir. Zihinde düşünülen mâna / suret küllî olduğundan lafzın vaz'ı küllî olur. Böylece lafız, dış varlıkta pek çok ferdi göstermek üzere kullanılabilir. Söz konusu küllî mâna / suret aynı zamanda lafzın mevzû' lehini oluşturduğu için cins isimlerde vaz' yanında mevzû' leh de küllîdir (genel vaz'-genel mevzû' leh).

Vaz'ın bu şekilde iki temel kategoriye ayrılması zihinde düşünülen mânaların cüz'î ve küllî şeklindeki iki türünden kaynaklanmaktadır. Ancak dilcilerin usulü açısından belirleyici olan husus, “lafzın cüz'î mânaya ancak cüz'î şekilde, küllî mânaya ise yine ancak küllî şekilde vazolunabileceği şeklindeki ilke”-dir. Çünkü bu düşünceye göre zihinde oluşan suret / mâna, lafzın hem vaz'ını hem de mevzû lehini oluşturur. Dilciler arasındaki bu kabul sebebiyle İcî öncesinde bütün müfret lafızlar söz konusu iki temel vaz' kategorisi içerisinde düşünülmüş ve izah edilmiştir. Bunun dışında üçüncü bir vaz' kategorisi söz konusu edilmemiştir. Bu çerçevede müphem lafızlar cins isimler gibi değerlendirilmiş, hem vaz'ları hem de mevzû' lehleri küllî / genel kabul edilmiştir.²⁶

Muhakkik Adudüddin el-İcî esasen dilcilerin tespit ettiği söz konusu iki vaz' kategorisine herhangi bir itirazda bulunmaz. Sorun, yukarıda işaret edildiği üzere, özel olarak müphem lafızlarla ilgilidir. İcî müphem lafızların vaz'larının küllî olduğunu ancak dilcilerin iddia ettikleri gibi mevzû' lehlerinin küllî değil cüz'î olduğunu düşünmektedir. Şu halde mesele esas itibariyle,

••••••••

²⁶ Ali Kuşçu, *Unküdü'z-zevâhir*, s. 172; Dîcivî, *Hulâsatü ilmi'l-vaz'*, s. 10.

“medlülü cüz’î olan bir lafzın küllî şekilde vazedilip edilemeyeceği” ya da tersinden söyleyecek olursak “küllî şekilde vazedilen bir lafzın cüz’î bir mevzû’ lehi olup olamayacağı” meselesidir. Müttekaddim dilcilerin aksine müellif, bu soruya olumlu cevap vermektedir. Bu vaz’ türünün nasıl gerçekleştiği ise –yukarıda temas edildiği üzere– risâlenin mukaddime kısmında açıklanmıştır. Bu durum, Adudüddin el-Îcî’nin daha önce farkedilmeyen ya da kabul edilemeyen yeni bir vaz’ türü tespit ettiği mânasına gelir.

Tartışma konusu olan mesele, tarafların görüşleri ve itirazları dikkate alınarak şu şekilde özetlenebilir: Müphem lafızların özelliği, anlamlarının kendinde belirgin olmaması, kullanıldığı bağlama göre değişiklik arzetmesidir. Meselâ “Ben öğreniyim” cümlesinde, zamirle işaret edilen belirli bir kişi söz konusudur. Ancak kendisine işaret edilen bu kişi, kurulan her yeni cümlede başka biri olacaktır. Çünkü birbirinden farklı pek çok kişi konuşurken “ben” zamirini kullanarak kendisine işaret edebilir. Bu durumda, cümleyi kuran kişi değiştikçe zamirin delâlet ettiği mâna da değişir. Şu halde “ben” zamirinin her şartta geçerli, sabit bir anlamı yoktur. Bu bağlamda iki husus dikkati çeker. Birincisi bu lafızlar, özel adların aksine dış varlıkta yalnızca bir mevcudu göstermezler. Aksine birbirinden farklı çok sayıda cüz’î durum için kullanılabilirler, dolayısıyla vaz’larının özel değil genel olması gerekir. Bu cihetten bakıldığında, müphem lafızların cins isimlere benzerlik gösterdiği söylenebilir. Ancak öte yandan dildeki kullanımlara bakıldığında, bu lafız türlerinin cins isimler gibi küllî değil cüz’î mânalara delâlet ettiği görülür. Yukarıdaki misale dönecek olursak, “ben” zamirinin kullanıldığı her cümlede, bununla ancak belirli (*muayyen*) bir kişi kastedilir. Bu cihetten bakıldığında ise özel isimleri andırırlar.

Mütekaddim dilciler ve sonraki dönemde Teftâzânî (ö. 792/1390) gibi aynı tavrı sürdüren bazı düşünürler, müphem lafızların küllî anlamların karşılığı olarak vazolunduğunu öne sürmüştür. Bu tür lafızların, dış varlıktaki herhangi bir ferdin karşılığı olarak vazedilmeleri doğru değildir. Çünkü bu durumda, vazedilmediği diğer fertlerdeki kullanımı “me-caz” olur. Her bir fert için ayrı ayrı vaz'ı da doğru değildir. Bu durumda da “müşterek” lafız olurlar. Şu halde geriye küllî mânaların karşılığı olarak vazedildikleri ihtimali kalmaktadır.

Ancak bu yaklaşım şekli, ilgili lafızların verili bir cümlede kullanıldığında tikel belirli / cüz'î bir anlamı göstermesi durumunu açıklamaya yetmemektedir. Mütekaddim dilciler bu sorunu aşabilmek için bu durumun dilin kurucusu tarafından vaz' esnasında şart koşulduğunu öne sürmüşlerdir. Meselâ Arap dilinde “hâzâ” (bu) işaret ismi “kendisine işaret edilen müfret, müzekker bir mevcut” şeklinde ifade edebileceğimiz küllî bir mefhumun karşılığı olarak tayin edilmiştir. Ancak dilin kurucusu bu lafzın, her kullanım durumunda, söz konusu küllî mânayı değil bu küllî mânanın dış varlıkta yüklem olabildiği fertlerden sadece birini göstermek üzere kullanımı şart koşmuştur. Bu sebeple “hâzâ” (bu) işaret ismi ne zaman bir cümlede kullanılsa, bununla lafzın mevzû' lehi olan küllî mâna değil bu mânanın dış varlıktaki belirli bir ferdi kastedilir.²⁷

•••••

²⁷ Ali Kuşçu, *Unküdü'z-zevâhir*, s. 172; Mehmed Rahmi Efendi, *el-Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 38. Bu bağlamda gündeme gelen bir başka mesele, mârifetin delâleti sorunudur. Bilindiği üzere işaret ismi, zamir vb. lafız türlerinin mârife olduğu konusunda dilciler ittifak halindedir. Dil bilimi geleneği *ma'rife* kavramını “herhangi bir mevcuda bi-aynıhî vazolunan lafız” şeklinde tanımlamaktadır. Ancak yukarıdaki açıklamalar bu lafızların –meselâ zamirler– kullanım esnasında gösterdikleri şahıslara değil, bu ve benzeri şahısların tamamını kuşatan küllî mânanın karşılığı olarak tayin edildiğini söylemektedir. Bu durumda zamirlerin *ma'rife* oluşu kuşku hale gelmektedir. Dilciler bu sorunu aşabilmek için mârife

Adudüddin el-İcî ve takipçileri müphem lafızların vaz'ına yönelik bu açıklamaların tutarsız olduğu kanaatindedir. Buna göre herhangi bir lafzın delâleti, ilgili lafzın mevzû' lehinin ne olduğunu bilmeye bağlıdır. Aksi takdirde lafzın delâletinden söz edilemez. Herhangi bir cümlede zamir, işaret ismi ya da benzeri bir lafız işittiğimizde kastedilen şeyi anladığımızı göre, kullanım bağlamında hangi şart öne sürülmüş olursa olsun, zihninde öncelikle lafzın mevzû' lehi olan küllî mânânın canlanması gerekir. Vâkıada ise durumun böyle olmadığı açıktır. Çünkü kimse ne "hâzâ" (bu) derken yukarıda ifade edilen küllî mânayı kastetmekte ne de bu lafzı işittiğinde kimsenin aklına ilgili küllî mânâ gelmektedir. Öte yandan mütekaddim dilcilerin açıklamaları doğruysa, bu durumda müphem lafızların sürekli mecaz olduklarını kabul etmemiz gerekir. Çünkü bu lafızlar, hiçbir zaman mevzû' lehleri olan küllî mânâyı göstermezler. Bu ve benzeri gerekçeler müphem lafızların vaz'ına yönelik açıklamaları kuşkulu hale getirmektedir.²⁸

Hatırlanacağı üzere Adudüddin el-İcî, müphem lafızların vaz'ı konusunda geliştirdiği yeni açıklama şeklini risâlenin mukaddimesinde şöyle izah etmektedir:

Lafız dış varlıktaki tikel bir mevcuda (*şahs*), bazan ilgili mevcudun sadece kendisi dikkate alınarak, bazan da genel bir kavramın altında yer alması bakımından vazolunur. İkinci şık, çok sayıda tikel mevcut arasında ortak bir anlam düşünülmesi suretiyle gerçekleşir. Sonra şöyle denir: "Bu lafız şu tikellerden her birine, maddesi itibariyle belirlenmiştir. Öyle ki bu lafız kullanıldığında, tikel mevcutlar arasındaki ortak anlam değil, sadece söz konusu mevcutlardan biri

.....

kavramını gözden geçirmişler ve onu "herhangi bir mevcuda bi-aynıh delâlet etmek üzere vazolunan lafız" şeklinde yeniden tanımlamışlardır (Ali Kuşçu, *Unküdü'z-zevâhir*, s. 173).

²⁸ Müftizâde Abdürrahim Efendi, *Şerhu Unküdi'z-zevâhir*, s. 53-54.

kastedilir ve anlaşılır. Mevcutlar arasındaki ortak anlam ise vaz'ın gerçekleşmesini mümkün kılan araç (*âletü'l-vaz'*) olarak düşünülür, yoksa lafzın kendisi için vazedildiği unsur (*mevzû' leh*) olarak değil.²⁹

Bu anlatıma göre müphem lafızların vaz'ı şu şekilde gerçekleşmektedir: Dilin kurucusu, dış varlıkta bulunan çok sayıdaki cüz'iyi aralarında ortak küllî bir mânâ aracılığı ile icmalî olarak tasavvur eder. Akabinde tek bir lafız belirler ve bu lafzı söz konusu küllî mânâya değil bu küllî mânâ aracılığı ile icmalî olarak tasavvur edilen cüz'ilerin her birine karşılık olarak vaz' eder. Bu durumda lafız, küllî mânânın dış varlıktaki bütün fertlerine karşılık olarak tek defada vaz' olunmuş olur. Buna göre meselâ hüve (o) zamiri “müfret, müzekker ve gaip şahıs” şeklindeki bir küllî mânâya değil, bu küllî mânânın dış varlıkta yüklenebileceği bütün cüz'î mevcutlara tayin edilmiştir. Lafız her bir cüz'î için vazedildiğinde yukarıda işaret edilen hakikat-mecaz sorunu ortadan kalkar. Çünkü bu durumda lafzın bütün bu cüz'î mânâlara delâleti hakikat, vaz'ı mümkün kılan küllî kavrama delâleti ise mecaz olacaktır. Öte yandan lafzın müşterekliği probleminden de bahsedilemez. Çünkü burada bir lafzın birden çok vaz'ından değil tek lafzın çok sayıda mânâya ancak aynı anda gerçekleşen tek vaz'ından bahsedilmektedir.³⁰

Buraya kadar anlatılanlar, Adudüddin el-İcî ve takipçilerinin müphem lafızların vaz'ını açıklama konusunda mütekaddim dilcilere oranla daha başarılı olduklarını ortaya koymaktadır. Nitekim tarihsel süreç göz önünde bulundurulduğunda etkin olan görüşün İcî ve takipçileri tarafından benimsenen görüş olduğu görülür. Ancak şu soru henüz cevaplanmış değildir:

.....

²⁹ İcî, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, s. 79.

³⁰ Eğinî, *Metnün fi'l-vaz'*, s. 74; Mehmed Rahmi Efendi, *el-Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 36-37.

Taraflar arasındaki ihtilâfın kaynağı, diğer bir deyişle bu iki yaklaşım şeklini birbirinden ayıran şey son tahlilde neye dayanmaktadır? Burada taraflardan herhangi birinin meseleyi tam olarak kavramadığını, dolayısıyla hata ettiğini söylemek oldukça naif bir açıklama olur. Çünkü mesele konunun mahiyetiyle değil yüklemle ilgilidir. Daha açık bir deyişle iki taraf da aynı konu hakkında konuşmakta ancak farklı yüklemelerde bulunmaktadır. Cevabını aradığımız soru da tam olarak ilgili yüklemelerdeki bu farklılığın sebebidir.

Daha önce işaret edildiği üzere Arap dilcileri lafızların vaz'ı esnasında zihinde düşünülen suretin / mânanın lafzın hem vaz'ı hem de mevzû lehi olduğunu düşünmektedir. Diğer bir deyişle zihinde düşünülen anlam küllî olduğunda, bu anlamı göstermek üzere belirlenen lafzın vaz'ı da mevzû lehi de küllî, cüz'î olduğunda ise cüz'î olacaktır. Dilciler tarafından benimsenen bu genel ilkenin arka planında bir nispet olarak vaz'ın zorunlu sonuçları yatar.

Bilindiği üzere vaz'ın bir nispet oluşu ilkece vaz'ın tahakkukundan önce hem lafzın hem de mânanın varlığını ve bilinmesini (*tasavvur*) gerektirir.³¹ Meseleye bu ilke açısından bakıldığında şu söylenebilir: İlk iki vaz' kategorisinde (özel ve cins isimlerin vaz'ında) mevzû' leh (yani dilin kurucusu tarafından tasavvur olunan mâna) bi-aynihî yani başka hiçbir unsur dikkate alınmaksızın kendisi olmak bakımından tasavvur edildiğinden vaz'dan önce mânanın bilinirliği açısından herhangi bir sorun gözükmemektedir. Ancak mütekaddim dilcilere ve bu arada Teftâzânî gibi âlimlere göre üçüncü vaz' kategorisi bu açıdan sorunludur. Çünkü burada cüz'î bir mâna kendisi olmak bakımından değil küllî bir mânanın altında herhangi bir cüz'î olarak yer almak bakımından tasavvur edilmiş olmaktadır.

•••••

³¹ Söz konusu ilkenin ifade edildiği bir metin için bk. Yıldırım, "Ali Kuşçu ve *Risâle fî vaz'î'l-müfredât'î*", s. 82.

Daha açık bir deyişle dilin kurucusu “hüve” (o) zamirini ya da “hâzâ” (bu) işaret ismini vazederken, çok sayıda cüz’î durumu / mânayı tasavvur etmektedir. Ancak bu cüz’î durumlar henüz tahakkuk etmemiştir, dolayısıyla ne olduğu tam olarak bilinmemektedir. Meselâ “hüve” (o) zamiri vaz edilirken, bütün müfret, müzekker gaip şahıslar dilin kurucusu tarafından tek tek tasavvur edilmez. Bilakis bu cüz’î durumlar küllî bir mânanın altında yer almaları dolayısıyla icmalen tasavvur edilir. Böyle bir durumda söz konusu cüz’î mânaların vaz’dan önce bilindiği iddia edilemez.

Şu halde mütekaddim dilciler, mevzû’ lehin icmalî değil tafsilî şekilde bilinmesini şart koşmaktadırlar. Çünkü dilcilere göre herhangi bir mevcut ancak tek başına ve kendisi olmak bakımından (*bi-aynihi*) düşünüldüğünde bilinmiş kabul edilebilir. Böyle değil de küllî bir kavramın altında yer alması yönünden tasavvur edildiğinde, bilinen şey mezkûr varlık değil, bilakis o yönün kendisi olacaktır. İşte bu nokta tarafların ihtilâf ettiği asıl meseledir. Buna göre soru şudur: “Herhangi bir şey ne ise o olarak değil de belirli bir yönden bilindiğinde bilinen şey ilgili yönden o şeyin bilgisi midir yoksa yalnızca o yönün bilgisi midir?” Görünüşe göre mütekaddim dilciler bu soruya ikinci şıktaki cevabı vermektedir. Dolayısıyla bir cüz’î meselâ “hüve” (o) zamiri ile referansta bulunacağımız herhangi bir şahıs, “müfret, müzekker ve gaip şahıs” şeklinde ifade edilen küllî mâna altında yer alması bakımından tasavvur edildiğinde aslında tam olarak bilinmiş olmaz. Burada bilinen şey yalnızca ilgili yön yani bu küllî mâna olacaktır. Halbuki dilde “hüve” (o) zamirini kullanarak referansta bulunacağı hiçbir şahıs sadece bu küllî yönden / mânadan ibaret değildir. Durum böyle olunca, “Nispetin tarafları vaz’ işleminden önce mevcut ve mâlûm olmalıdır” ilkesi bu bağlamda tahakkuk etmiştir, denemez. Ancak Adudüddin el-İcî ve onu takip eden diğer müellifler bu soruya birinci şıktaki cevabı verdiklerinden, onlar

açısından küllî bir mâna altında düşünülen her cüz'î durum / mâna bilinmiş kabul edilebilir. Çünkü lafızların tayini konusunda mevzû' lehin icmalen mülâhaza edilmesi yeterlidir. Bu durumda bir nispet olarak vaz'ın tahakkukundan önce hem lafzın hem mânanın bilinmesi şartı yerine gelmiş olacağı için müphem lafızların vaz'ını izah sadedinde üçüncü vaz' kategorisi (genel vaz'-özel mevzû' leh) mümkün görülmüştür.³²

Tartışmanın esasına ve taraflarına ilişkin çizilen bu çerçeveden sonra, Adudüddin el-İcî'nin metinde gerçekleştirdiği temel hususa ilişkin şu değerlendirmede bulunabiliriz: İslâm geleneğindeki hâkim görüşe göre, dilde kullanılan lafızlar dış varlıktaki mevcutların değil zihinde düşünülen anlamların / suretlerin karşılığında tayin edilir (vaz').³³ Dilciler açısından bakıldığında, dış varlıktan zihne alınan mâna / suret zorunlu olarak ilgili lafzın hem mevzû lehini oluşturur hem de vaz'ın niteliğini tayin eder. Buna göre, dünyaya gelen bir bebeğe ad koyma örneğinde olduğu gibi, zihne alınan suret cüz'î ise lafzın vaz'ı zorunlu olarak cüz'î olacak, dolayısıyla dış varlıktan yalnızca tek bir mevcudu göstermek üzere kullanılacaktır. Zihinde düşünülen bu cüz'î suret lafzın aynı zamanda mevzû' lehini teşkil ettiğinden bu tür lafızların hem vaz'ları hem de mevzû' lehleri özel kabul edilir. İnsan, kitap, şehir, ağaç vb. cins isimler söz konusu olduğunda da benzer bir süreç yaşanır. Bu durumda tek fark, zihinde adlandırılan suret küllî olduğundan hem vaz'ın hem de mevzû' lehin genel kabul edilmesidir. Dilciler vaz'ın niteliği ile mevzû' lehi bir ve aynı şey kabul ettiklerinden, lafızların vaz'ı tartışmasında doğal olarak genel ve özel şeklinde iki temel kategori tespit etmişler, bunun

••••••••

³² Mehmed Rahmi Efendi, *el-Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 39; Beyşehirli Ahmed Şükrü Efendi, *Tasvirü'l-vaz'*, s. 6-7. Konu hakkında ayrıntılı bir değerlendirme için bk. Yıldırım, *Vaz İlmi ve Unkûdu'z-zevâhir*, s. 102 vd.

³³ Râzî, *el-Mahsûl*, I, 200-201; Mehmed Rahmi Efendi, *el-Ucâletü'r-Rahmiyye*, s. 65-67.

dışında hiçbir ihtimali dikkate almamışlardır. Çünkü zihinde düşünülen suretler zorunlu olarak ya küllî ya da cüz'îdir.

Bu anlatımda İcî'nin itiraz ettiği yer, lafzın vaz'ını mümkün kılan suret ile mevzû' lehin bir ve aynı şey olmasının zorunlu olduğu şeklindeki kabuldür. İcî açısından zihinde düşünülen suret / mâna, lafzın vaz'ını mümkün kılan ilke durumundadır. Diğer bir deyişle, herhangi bir mevcuda ad konacağı zaman ilgili mevcudun zihinde bir suret / mâna olarak düşünülmesi kaçınılmazdır. Zihinde oluşan bu suret lafzın vaz'ını mümkün kıldığından müellif tarafından "âletü'l-vaz'" şeklinde adlandırılmıştır. Ancak müellif, zihinde düşünülen bu suretin her şartta lafzın mevzû' lehi olacağını kabul etmez. "Âletü'l-vaz'" ile "mevzû' leh" birbirinden başka şeyler olduğu için genel ve özel olmak bakımından farklı niteliklere sahip olabilirler. Dolayısıyla müellif, dilcilerin temel kabulü olan "lafzın cüz'î bir mânaya ancak cüz'î şekilde, küllî bir mânaya ise ancak küllî şekilde vazedilebileceği" ilkesine esastan karşı çıkmaktadır. Özel ve cins isimlerde âletü'l-vaz' aynı zamanda lafzın mevzû lehini de teşkil eder. Bu sebeple bu kelime türlerinde lafzın hem vaz'ı hem de mevzû' lehi aynı niteliğe sahiptir. Ancak İcî açısından bakıldığında müphem lafızların vaz'ı küllî iken mevzû' lehi cüz'îdir. Diğer bir deyişle burada âletü'l-vaz' ile mevzû' leh açıkça birbirinden başka unsurlardır. Müphem lafızların vaz'ı küllîdir çünkü zihinde düşünülen suret yani âletü'l-vaz' küllîdir. Ancak zihindeki bu suret lafzın mevzû' lehini teşkil etmez. Lafzın mevzû' lehi, zihinde tasavvur edilen bu küllî mânanın altında yer almak bakımından icmalen mülâhaza edilen dış varlıktaki çok sayıdaki cüz'î fertten her biridir. Bu sebeple müphem lafızların vaz'ı genel olurken mevzû' lehi özel olmaktadır.

Bu bağlamda son olarak şu hususu vurgulamak gerekir ki İcî bu vaz' kategorisini, müphem lafızların dildeki mevcut kullanım durumunu dikkate alarak geliştirmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi müphem lafızların özel isimlerden farklı olarak

yalnızca belirli bir mevcudu değil birbirinden farklı çok sayıda mevcudu göstermek üzere kullanılabilmesi vaz'larının genel olduğu anlamına gelir. Öte yandan bu lafızlar cins isimlerden farklı olarak hiçbir zaman küllî bir anlama değil her kullanım durumunda tikel bir mevcuda delâlet eder. Bu da mevzû' lehlerinin genel değil özel olduğu anlamına gelir. İcî öncelikle bu kullanım durumunu tespit etmiş, akabinde diltelerin açıklama şeklinin yetersizliğini farkettiğinde bu duruma uygun bir teorik model geliştirmiştir.

Daha önce işaret edildiği üzere müphem lafızların vaz' ve delâlet bakımından tahkiki *er-Risâletü'l-vaz'ıyye*'nin ilk elden telif sebebini, diğer bir deyişle vaz' tartışmasının esasını teşkil eder. Bu bakımdan, ehemmiyetine binaen tartışmanın tarafları ve öne sürülen argümanlar ana hatlarıyla da olsa özetlendi. Böylece Adudüddin el-İcî'nin gerçekte ne yaptığını, önceki diltelerin karşı görüşlerini de dikkate alarak belli ölçüde netleştirmiş olduk. Öte yandan dolaylı olarak bakıldığında mezkûr mesele ve daha genel olarak da metnin kendisi, sonrasında teşekkül eden literatürün varlık sebebidir. Çünkü müstakil bir literatür olarak vaz'ın tarih sahnesine çıkışı İcî'nin ilk adımı atmasıyla mümkün olmuş ve süreç önemli ölçüde *er-Risâletü'l-vaz'ıyye* üzerine yapılan şerh ve hâşiye türü çalışmalarla gelişmiştir.³⁴ Bu sebeple aynı meseleyi dikkate alarak metnin sonraki süreçte teşekkül eden literatürle irtibatı üzerinde durabiliriz.

Vaz' literatürünün Adudüddin el-İcî sonrası tarihi bakımından en önemli gelişme, Sa'deddin et-Teftâzânî (ö. 792/1390) ve Seyyid Şerîf el-Cürcânî arasında geçen ve "müphem lafızlar" meselesi ile başlayıp vaz' olgusuyla ilişkili muhtelif meseleleri içine alan tartışmalar olmuştur. Seyyid Şerîf el-Cürcânî "genel vaz'-özel mevzû' leh" meselesinde İcî'nin görüşünü

•••••

³⁴ Literatür hakkında genel bir değerlendirme için bk. Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 195-215.

benimseyip sürdürmüş, Tefâtânî ise buna karşı çıkararak mütekaddim dilcilerin “usul”ünü savunmuştur. Bu bağlamda tarihsel olarak etkin olan görüşün İcî-Seyyid Şerîf çizgisi olduğu söylenebilir. Nitekim Ali Kuşçu (ö. 879/1474), Ebü'l-Kâsım el-Leysî es-Semerkindî (ö. 887/1482'den sonra), İsmâüddin el-İsferâyînî (ö. 945/1538) vb. vaz' edebiyatı içerisinde telifte bulunan ulemânın neredeyse tamamı bu kanaati benimseyip sürdürmüştür. İki muhakkik âlim arasındaki görüş ayrılıkları mecazların vaz'î olup olmadığı, lafızların kendilerini göstermek üzere zımnî şekilde vazedilip edilmedikleri, lafzın aynı mânaya nispetle dört vaz' düzeyinde (lugavî-örfi-istilâhî-şer'î) hakikat olup olamayacağı vb. pek çok meselede sürmüştür.³⁵ Bütün bu tartışmalarda Seyyid Şerîf'in meseleleri mantıkî / zihnî bir bakış açısıyla incelediği, buna karşın Tefâtânî'nin çoğu zaman dilin bizâtihi kendisini, tabiatını ve işleyiş mekanizmasını dikkate aldığı görülmektedir.³⁶ Öte yandan bu meselelerin vaz' literatürü dışında çoğunlukla dil bilimi, mantık, fıkıh usulü ve tefsir metinlerinde müzakere edildiği kaydedilmelidir.³⁷ Müteahhir dönem İslâm düşüncesinin iki

•••••

³⁵ İki muhakkik arasındaki dil bilimi merkezli tartışmaların genel bir dökümü ve tasviri için bk. Mestcizâde, *İhtilâfû's-Seyyid ve's-Sa'düddin*, İstanbul: Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne Matbaası, 1278.

³⁶ Muhakkik Tefâtânî'nin bu tutumu, özellikle mecazların vaz'îliği ve zımnî vaz'ın imkânı tartışmasında açık biçimde müşahede edilmektedir.

³⁷ Bu bağlamda öne çıkan metinler arasında Meşhur belâgatçı Kazvînî'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ına Tefâtânî tarafından yazılan şerhler (*el-Mutavvel ve muhtasarü'l-meânî*) ve Seyyid Şerîf'in *el-Mutavvel* üzerine kaleme aldığı hâşiyeye, öte yandan meşhur dil bilimci ve müfessir Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* ismiyle bilinen tefsirine her iki âlim tarafından yazılan hâşiyeler ve Sadrüşşerîa'nın *et-Tavzîh* isimli fıkıh usulü eserine Tefâtânî tarafından yapılan hâşiyeye (*et-Telvîh*) sayılabilir. Bunun dışında Seyyid Şerîf'in doğrudan *er-Risâletü'l-vaz'îyye* üzerine bir başka çalışması daha bulunmaktadır. İcî'nin risâlesi üzerine yapılan ilk çalışma olan bu metin, Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657) tarafından ta'lika şeklinde adlandırılmıştır (ilgili yer için bk. Kâtib Çelebi, *Keşfüz-zunân*, I, 898). Metin, Süleymaniye

seçkin siması arasında *vaz'* kavramı merkezindeki bazı meselelerin “bahs”e konu olması, bir yandan literatürün bilgi içeriğini zenginleştirmiş öte yandan *vaz'* ilmindeki tefekkür düzeyinin derinleşmesine katkı sağlamıştır. Nitekim sonraki süreçte *er-Risâletü'l-vaz'iyye* etrafında teşekkül eden klasik şerh-hâşiye edebiyatı ve telif edilen müstakil metinlerin muhteva bakımından önemli ölçüde bu tartışmalarda ortaya çıkan meselelere dayandığı görülür.³⁸

er-Risâletü'l-vaz'iyye'nin çok sayıda çalışmaya konu olması, sınırlı hacmine karşın etkisinin büyük olduğunu gösterir. Bu etkinin ortaya çıkışında, müellifin üçüncü *vaz'* kategorisini tespit ve ilgili lafızları bu cihetten tahlil etmesinin etkisi olduğu muhakkaktır. Ancak risâle bir bütün olarak değerlendirildiğinde, bundan daha genel olarak müellifin lafız-mâna ilişkisi ve bu bağlamda tartışılan meselelere, *vaz'* olgusunu merkeze alarak yeni ve sistematik bir katkıda bulunduğu görülür. Müellif dilde kullanılan kelime türlerini *vaz'* olgusunu dikkate alarak tasnif etmekte ve bu bağlamda gündeme gelen meseleleri yine bu perspektiften tahlil etmektedir. Lafzî delâletin ilkesi olarak *vaz'* kavramı şüphe yok ki Adudüddin el-İcî'den önce de biliniyordu. Nitekim İslâm geleneğinde muhtelif disiplinlerde *vaz'*

.....

Kütüphanesi'ndeki bir nüshada ise “şerh” şeklinde kayıtlıdır (ilgili kayıt için bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3021, vr. 29^b-33^a). İbrahim Özdemir ise, yine bazı kütüphane kayıtlarına istinaden metni hâşiye olarak kaydetmiştir (bk. Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 207). Müellif ayrıca *er-Risâletü'l-harfîyye* başlıklı bir başka risâlesinde, anlamların doğrudan ve dolaylı düşünölmeleri keyfiyetini dikkate alarak kelime türlerinin hakikatini incelemede, vazedilmeleri bakımından kelime türleri arasındaki farktan hareket ettiği görölmektedir (ilgili metin için bk. Cürcânî, *er-Risâletü'l-harfîyye*, vr. 54^b-56^b).

³⁸ Ebü'l-Kâsım Ali el-Leysî es-Semerkindî ve İsamüddin el-İsferâyînî tarafından yapılan şerhler Osmanlı medreselerinde en çok bilinen ve okunan metinler olmaları bakımından ayrı bir öneme sahiptir (Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 206).

ve ilgili kavramlara yer verilmiştir.³⁹ Ancak *er-Risâletü'l-vaz'îyye* vaz' konusunda daha önce dağınık bir şekilde bulunan yerleşik bilgilerden bazısını –müphem lafızların vaz'ı gibi– önce tashih etmiş, akabinde dilde kullanılan anlamlı lafızları bu perspektiften hareketle tutarlı bir bütünlük içerisinde tasvir ve tahlil etmiştir. Bu durum, ulemânın vaz' kavramına ve bu çerçevede tartışılan meselelere özel olarak ilgi göstermelerine ve bu olguyu ilmî araştırmanın konusu haline getirmelerine yol açmıştır. Böylece daha önce muhtelif metinlerde ikincil derecede önem arzeden konular yeni bir araştırma alanı içerisinde bütünlüklü bir yapıya kavuşmuş ve temel mesele haline gelmiştir. Bu durum zaman içerisinde, İcî'nin attığı ilk adımın çevresinde oluşan hâleler şeklinde, vaz' bilgisinin derinleşmesine ve birikimsel şekilde artmasına yol açmıştır. Nitekim klasik şerh ve hâşiyelerin muhtevasına bakıldığında *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'deki bilgisel içeriğin önemli ölçüde geliştiği, müellifin eksik bıraktığı konuların tamamlandığı, hiç temas etmediği pek çok hususun ise ele alınıp tartışıldığı görülür.⁴⁰

Bu bağlamda son olarak vaz' bilgisinin sistematik bir ilim (*ilmü'l-vaz'*) haline gelme süreci⁴¹ ile *er-Risâletü'l-vaz'îyye* arasındaki ilişki den bahsedebiliriz. Daha önce ifade edildiği üzere metnin, vaz' tartışmasının bağımsız bir literatür olarak doğuşuna kaynaklık ettiği söylenebilir. Çünkü İcî öncesi dönemde vaz' bilgisi birbirinden farklı saiklerle başta fıkıh usulü olmak üzere dil bilimi, mantık ve kelâm gibi alanlarda söz konusu edilmesine rağmen konu hakkında müstakil herhangi

•••••

³⁹ Konu hakkında genel bir değerlendirme için bk. Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 137-177.

⁴⁰ Adudüddin el-İcî sonrası literatürün bilgisel içeriğinin *er-Risâletü'l-vaz'îyye* ile mukayesesi konusunda genel bir değerlendirme için bk. Özdemir, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık*, s. 195-203.

⁴¹ Konu hakkında gelen bir değerlendirme için bk. Yıldırım, *Vaz İlmi ve Unkûdu'z-zevâhir*, s. 46-54; a.mlf., "Vaz' İlmi", s. 460-470.

bir metne tesadüf edilmez. Öte yandan *er-Risâletü'l-vaz'iyye* telif edildikten sonra pek çoğu doğrudan metni konu edinen şerh-hâşiye formunda, bir kısmı da müstakil metin şeklinde çok sayıda telif görülür. Bu bakımdan *er-Risâletü'l-vaz'iyye*'nin tarihî bir değeri olduğu muhakkaktır. Ancak bu bağlamda cevabı aranan soru şudur: İcî'nin yaptığı şey, vaz' disiplini ve literatürü bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunda, tam olarak nasıl adlandırılabilir?

Adudüddin el-İcî'nin vaz' bilgisini müstakil bir ilim olarak tedvin ettiği söylenemez. Bu tespit biri "kapsam" diğeri ise "yöntem" olmak üzere iki açıdan temellendirilebilir. Müellif, konuya ilişkin ilmî birikimi bir bütün halinde ortaya koyma çabasında değildir. Bilgisel içeriğine bakıldığında metnin, daha önce tartışılan yahut sonraki süreçte tartışılacak olan pek çok meseleyi söz konusu dahi etmediği görülür. Dolayısıyla meseleye kapsam itibarıyla bakıldığında "ilmu'l-vaz'ın tedvini" temelsiz bir iddia olacaktır. Yöntem söz konusu edildiğinde de, müellifin vaz' kavramını disiplinin konusu olarak tespit edip bu konuya ilişkin şahsîlik-nev'îlik, genellik-özellik, kastîlik-zımnîlik gibi zatî arazları incelediği söylenemez. Diğer bir ifadeyle müellif doğrudan vaz' kavramı ve ilişkinleri hakkında konuşmamakta, bilakis dilde kullanılan müfret lafız türlerini vaz' kavramını dikkate alarak tasnif ve tahlil etmektedir. Müellif risâlenin giriş kısmında lafızların vazediliş biçimine ilişkin bazı teorik açıklamalar yapmıştır. Ancak bu açıklamalar, taksim bölümünde müfret lafızlara yönelik genel tasnif ve tahlilin anlaşılabilmesi için mukaddime teşkil etmektedir. Dolayısıyla metnin geneline bakıldığında, asıl sorunun vaz' kavramının bizâtihi kendisi, kısımları ve genel sorunları olmadığı, aksine müfret lafızların vaz' ve delâlet durumlarının diğer bir deyişle hakikatlerinin tespiti olduğu görülür. Şu halde klasik bilim felsefesinin verileri ışığında yöntem açısından da tedvin iddiası geçersiz gözükmektedir. Bu genel çerçeve içinde metnin

rolüne ilişkin şu söylenebilir: *er-Risâletü'l-vaz'îyye* dilde kullanılan lafızların bir kısmını vaz' olgusu perspektifinden analiz etmiş, bu amaçla konuya ilişkin daha önceki bilgileri eleştirel bir tutumla gözden geçirerek yeni bir vaz' kategorisi geliştirmiş, böylece kavramı ilmî bir mesele halinde ulemânın dikkatine sunarak sonraki bilgi birikiminin oluşmasına öncülük etmiştir. Netice itibariyle hem bir literatür hem de sistematik bir disiplin olarak vaz'ın tarihî varlığı *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin açtığı yolda teşekkül etmiştir.

EK

er-Risâletü'l-vaz'îyye'nin Tahkik ve Tercümesi

Yazma eserlerin tahkikinde temel gaye, eserin tarihî açıdan orijinal ve müellifin elinden çıkan nihaî halini tespit etmektir. Bu amaçla tahkik çalışmasında eserin ulaşılabilen bütün nüshaları mutlak surette dikkate alınır, bunlar arasından tarihî değer ifade eden temel nüshalar belirlenir ve bilinen yöntemlerden birine göre metnin tahkiki gerçekleştirilir. Ancak ilim çevrelerinde meşhur olmuş metinlerde, burada sözü edilen anlamda bir tahkik çalışması yapmanın önünde bazı güçlükler bulunmaktadır. Bu güçlüklerin başında tahkikte kullanılacak temel nüshaların tespiti meselesi gelmektedir. Daha önce ifade edildiği üzere *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, bağımsız bir literatür ve disiplin olarak vaz' çalışmalarının tarihteki ilk adımını, dolayısıyla da referans noktasını teşkil eder. Bu sebeple risâlenin Anadolu, İran ve Mısır başta olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde sayısız nüshası bulunmaktadır. Bu rakama, risâlenin kayıt altına alınmamış örnekleri ayrıca dahil edilmelidir. Bu bakımdan *er-Risâletü'l-vaz'îyye* örneğinde temel nüshaların tespiti, çok kapsamlı ve ayrıntılı bir tarama faaliyetini zorunlu kılmaktadır. Böyle bir tarama faaliyeti ise bu çalışmanın sınırlarını şimdilik aşmaktadır.

er-Risâletü'l-vaz'îyye özelinde yaşanan ikinci bir zorluk olarak eser, hem literatürün temel metni hem de medrese müfredatının parçası olması hasebiyle, çok sayıda şerh ve hâşiye çalışmasına konu olmuştur. Hacminin küçük oluşu –yaklaşık bir buçuk yaprak– bu şerh ve hâşiye çalışmalarında metnin her bir satırı hatta kelimesi üzerinde uzun uzadıya durulmasına, yorumlanıp tartışılmasına imkân tanımıştır. Aynı sebeple metin sürekli belirli şerh ve hâşiyeleri ile birlikte okutulmuş, bu durum da eserin daima diğer metinlerle birlikte istinsah edilmesine sebebiyet vermiştir. Daha ileri bir durum olarak metin ve bazı meşhur şerhleri, yazma halinde kalmamış, eğitim programındaki

yaygın kullanımı sebebiyle Osmanlı döneminde basılıp neşrolunmuştur. Risâlenin ve ilgili şerhlerin matbu nüshaları, ilim çevrelerinin dikkati ve onayından geçmesi bakımından ayrıca değerlidir. Bu çerçevede *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin neligini tespit bakımından, eserin müellifin elinden çıkan tarihî / orijinal hali ile ilmi gelenek tarafından bilinen / tanınan ve yorumlanan hali arasındaki ayırım bulanıklaşmakta, hangisinin daha belirleyici olduğuna karar vermek güçleşmekte, böylesi bir durumda da tahkik çalışması bilinen anlamını belli ölçüde yitirmektedir.

Bütün bu şartlar muvacehesinde burada *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin bilinen anlamıyla tahkikini yapmak yerine, matbu nüshalar üzerinden, ilim çevrelerinde mütedâvel metnin neşrini gerçekleştirmek daha uygun bulunmuştur. Bu amaçla bizâtihi metnin kendisi ile sürekli birlikte okutulduğu meşhur Ebü'l-Kâsım es-Semerkindî (ö. 887/1482) ve İsmâüddin el-İsferâyînî (ö. 945/1538) şerhleri dikkate alınmıştır.

Bu bağlamda şu hususa işaret etmemiz yerinde olur: Risâle hem hacminin küçük olması ve ezberlenmesinin kolaylığı hem de şöhreti sebebiyle o kadar iyi bilinmektedir ki neredeyse bütün ilmiye sınıfının zihninde standart bir *er-Risâletü'l-vaz'îyye* metni teşekkül etmiş benzemektedir. Bu sebeple aşağıdaki dipnotlarda kaydedilen nüsha farklılıkları oldukça cüz'î ayrıntılar şeklindedir ve hiçbirisi metinde incelenen konuyu ya da temel anlamı en ufak biçimde değiştirmez.

Neşirde dikkate alınan matbu nüshalar aşağıdaki gibidir:

1. Maarif Nezâreti'nin ruhsatıyla, Safâ ve Enver Matbaası'nda 1311 yılında basılan bir vaz' mecmuasında (*Mecmûatü'l-vaz'îyye*) sırayla Mehmed Rahmi Efendi'nin *el-Ucâletü'r-Rahmiyye*, İbrâhim b. Halîl Eğinî'nin *Metnün fi'l-vaz'* ve Beyşehirli Ahmed Şükrü Efendi'nin *Tasvîrül-vaz'* ve *Nemûzecü'l-vaz'* başlıklı çalışmaları yer almaktadır. Mecmuanın tam

ortasında, *Tasvîrü'l-vaz'* başlıklı çalışmanın hemen öncesinde Adudüddin el-Îcî'nin risâlesi yer almaktadır. İlgili kısmın sonunda yer alan ifadelere göre risâle, Sultan Abdülmecid Han oğlu Sultan Abdülhamid Han döneminde, 1311 yılında Zilkade ayının sonlarında basılmıştır. *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin bu matbu nüshası neşirde “ف” rumuzu ile gösterilmiştir.

2. Semerkandî'nin şerhi *Desûkî ve Hifnânî hâşiyeleri ve Îcî'nin metni* ile birlikte basılmıştır. *Desûkî hâşiyesinin* sonunda 1275 yılında Hacı İzzet Matbaası'nda tabedildiği kayıtlıdır. Ancak Semerkandî şerhinin sonunda metnin basım yeri ya da yılına ilişkin herhangi bir bilgi yoktur. Mecmuanın sonunda *–er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin hemen devamında– yer alan ibareye göre ise hâşiyeye, şerh ve metnin basımı 1305 yılında Cemâziyelevvel ayının ilk günlerinde tamamlanmıştır. Semerkandî şerhi neşirde “س” rumuzu ile gösterilmiştir.
3. İsmâüddin el-İsferâyînî'nin şerhi sayfa kenarlarında muhtelif metinlerden derlenmiş çok sayıda açıklama ve not ile birlikte basılmıştır. Bütün bu kayıtların varlığı metnin değerini ve ciddiyetini gösteren önemli verilerdendir. Şerhin sonunda ayrıca *er-Risâletü'l-vaz'îyye*'nin metni de yer almaktadır. Ancak bu matbu nüshanın basım yeri ve yılı hakkında herhangi bir açıklama yoktur. İsmâüddin şerhi neşirde “ع” rumuzu ile gösterilmiştir.

الرَّسَالَةُ الْوَضْعِيَّةُ الْعَضْدِيَّةُ^١

عضد الدين الإيجي (٧٥٦هـ/١٣٥٥م)

هذه فائدة تستعمل على مقدمة وتقسيم وخاتمة.

المُقَدِّمَةُ: اللفظ قد يوضع لشخص بعينه وقد يوضع له باعتبار أمرٍ عامٍّ. وذلك بأن يُعقل أمرٌ مشتركٌ بين المشخصات، ثم يُقال: «هذا اللفظ موضوع لكل واحدٍ من هذه المشخصات بخصوصه بحيث لا يفاد ولا يُفهم منه^٢ إلا واحدٌ بخصوصه دون القدر المشترك، فتعقل ذلك الأمر المشترك آله للوضع لا أنه الموضوع له. فالوضع كلي والموضوع له مشخص، وذلك مثل اسم الإشارة، فإن «هذا» مثلاً موضوع^٣ ومسماه المشار إليه^٤ المشخص بحيث لا يقبل الشركة.

تنبيه: ما هو من هذا القبيل لا يفيد الشخص إلا بقرينة معينة؛ لاشتواء نسبة الوضع إلى المسميات.

التقسيم: اللفظ مدلوله إما كلي أو مشخص. والأول: إما ذات وهو اسم الجنس أو حدث وهو المصدر أو نسبة بينهما. وذلك إما أن يُعتبر من طرف الذات وهو المشتق أو من طرف الحدث وهو الفعل. والثاني: فالوضع إما مشخص أو كلي^٥. والأول: العلم، والثاني: مدلوله إما معنى^٦ في غيره يتعين بأنضمام ذلك الغير إليه وهو الحرف أو لا. فالقرينة إن كانت في الخطاب فالضمير، وإن كانت في غيره فإما حسية وهو اسم الإشارة أو عقلية وهو الموضوع.

••••••••••

١	س: رسالة وضعية؛ أ: رسالة الوضعية العضدية.	٧	ع - المشار إليه.
٢	ع - ثم.	٨	ع: إما كلي أو مشخص.
٣	ع - منه.	٩	ع: والثاني.
٤	ع: فيتعقل.	١٠	ع: والأول.
٥	س ع - الأمر.	١١	س - معنى.
٦	ع: موضوعة.		

Adudüddin el-İcî'nin Vaz' Risâlesi

Adudüddin el-İcî (ö. 756/1355)

[Okumakta olduğun] bu [metin]; mukaddime, taksim ve sonuç kısımlarından oluşan bir fâidedir.

Mukaddime: Lafız dış varlıktaki tikel bir mevcuda (*şahs*), bazan ilgili mevcudun sadece kendisi dikkate alınarak, bazan da genel bir kavramın altında yer alması bakımından vazolunur. İkinci şık, çok sayıda tikel mevcut arasında ortak bir anlam düşünülmesi suretiyle gerçekleşir. Sonra şöyle denir: “Bu lafız şu tikellerden her birine, maddesi itibariyle belirlenmiştir. Öyle ki bu lafız kullanıldığında, tikel mevcutlar arasındaki ortak anlam değil, sadece söz konusu mevcutlardan biri kastedilir ve anlaşılır. Mevcutlar arasındaki ortak anlam ise vaz'ın gerçekleşmesini mümkün kılan araç (*âletü'l-vaz'*) olarak düşünülür, yoksa lafzın kendisi için vazedildiği unsur (*mev-zû' leh*) olarak değil. Dolayısıyla [burada] vaz' işlemi küllî, mevzû' leh ise cüz'îdir (*müşahhas*). Bu durumun örneklerinden biri işaret ismidir. Çünkü meselâ “hâzâ” (bu) lafzı vazolunmuştur ve adlandırıldığı şey, [birden fazla mevcut arasında] ortaklığı kabul etmeyecek biçimde, somut işaret edilendir.

Tembih: Bu kabilden lafızların, vaz' işleminin adlandırılan şeylere nispeti eşit olduğundan, [cümlede, lafzın muhtemel anlamlarından hangisinin kastedildiğini] belirginleştiren bir karine olmaksızın, dış varlıkta belirli bir şahsı göstermeleri mümkün değildir.

Taksim: Lafzın medlûlü ya küllî ya da cüz'îdir. Birincisi ya zat –bu “cins isim”dir–, ya eylem –bu “mastar”dır– ya da aralarında yer alan bir nispettir. Söz konusu nispet zat tarafından düşünülürse lafız “türemiş isim”, eylem tarafından düşünülürse “fiil” olur. Medlûlü cüz'î lafızlarda ise vaz' [işlemi] ya cüz'î ya da küllî olur. Birincisi “özel isim”dir. İkinci şıktaki lafızların medlûlü ise ya [cümle içerisinde] ilgili lafızdan başkasında tahakkuk eden bir anlam olup söz konusu başka unsurun lafza eklenmesi suretiyle belirginleşir –bu “harf”tir– ya da böyle değildir. Bu durumda, eğer [kastedilen anlamı belirginleştiren] karine hitapta ise lafız “zamir”dir. Karine hitabın dışında ise ya fizikseldir –bu “işaret ismi”dir– ya da aklîdir –bu “ilgi zamiri”dir–.

الْحَاتِمَةُ: تَسْتَمِلُ عَلَى تَنْبِيهَاتٍ.

الأول: الثلاثة تَشْتَرِكُ^{١٢} فِي أَنَّ مَدْلُولَاتِهَا لَيْسَتْ مَعَانٍ^{١٣} فِي غَيْرِهَا، وَإِنْ كَانَتْ تَتَحَصَّلُ بِالغَيْرِ فَهِيَ أَسْمَاءٌ لَا حُرُوفٌ.^{١٤}

الثاني: الإشارة العقلية لا تفيد التشخيص، فإن تقييد الكلّي بالكلّي لا يفيد الجزئية^{١٥} بخلاف قرينة الخطاب والحس. فلذلك^{١٦} كانا جزئيين وهذا كلياً.

الثالث: علقت من هذا الفرق بين العلم والمضمر وفساد تقسيم الجزئي إليهما دون اسم^{١٧} الإشارة ظناً أن ذلك^{١٨} إنما^{١٩} يتعين بقرينة الإشارة الحسية ومدلول الضمير بالوضع.

الرابع: تبين لك من هذا أن معنى قول النحاة «الحرف ما يدل^{٢٠} على معنى في غيره» أنه لا يستقل بالمفهومية بخلاف الاسم والفعل. الخامس: قد عرفت من الفرق بين الفعل والمشتق أن «ضارباً» لا يرد على حد الفعل، فإنه ما دل على حدث ونسبته^{٢١} إلى موضوع ما^{٢٢} وزمانها.

السادس: ومنه يُعْلَمُ الفرقُ بَيْنَ اسْمِ الجِنْسِ وَعَلَمِ الجِنْسِ. فَإِنَّ عَلَمَ الجِنْسِ كـ«أَسَامَةَ» وَوُضِعَ بِجَوْهَرِهِ لِلجِنْسِ المَعْيَنِ؛^{٢٣} واسمُ الجِنْسِ كـ«أَسَدٌ»^{٢٤} وَوُضِعَ لِغَيْرِ مُعْيَنٍ، ثُمَّ جَاءَ التَّعْيِينُ،^{٢٥} وَهُوَ مَعْنَى فِيهِ مِنَ اللّامِ.

.....

٢٠ أ: ما دل.	١٢ ع: مشتركة.
٢١ أ ع: ونسبة.	١٣ أ: معاني.
٢٢ أ ع - ما.	١٤ ع - لا حروف.
٢٣ أ: وضع بجوهره لمعين؛ ع: وضع لمعين بجوهره.	١٥ ع: التشخيص.
٢٤ ع: وأن اسم.	١٦ ع: فلهذا.
٢٥ ع - كَأَسَد.	١٧ ع: أسماء.
٢٦ س ع: التعيين.	١٨ ع - أن ذلك.
	١٩ س - أما.

Hâtime: Bazı tembihler içermektedir.

Bir: Zamir, işaret ismi ve ilgi zamiri, medlûllerinin [cümle içindeki] başka bir unsurda tahakkuk eden bir anlam olmaması bakımından ortaktır. Her ne kadar anlamları, ilgili lafızdan başkası ile tamamlansa / belirginleşse de, bu lafızlar harf değil isimdir.

İki: Aklı işaret teşahhus ifade etmez. Çünkü küllînin küllî ile kayıtlanması cüz'îlik sonucunu doğurmaz. Ancak hitap ve fiziksel karine durumları bunun dışındadır. Bu sebeple zamir ve işaret ismi cüz'î olurken ilgi zamiri küllîdir.

Üç: [Taksim bölümünde] anlatılanlardan hareketle özel isim ile zamir arasındaki farkı ve cüz'î lafızların –işaret ismi göz ardı edilerek– özel isim ve zamir kısımlarına ayrılmasının yanlışlığını anlaşılmış oldu. Söz konusu taksimin yanlışlığı, işaret isminin işaret karinesiyle, zamirin medlûlünün ise vaz' ile belirginleştiğinin zannedilmesinden kaynaklanmaktadır.

Dört: [Yine taksim bölümünde] anlatılanlardan, nahivcilerin, “Harf, [cümle içerisinde] ilgili lafızdan başka bir unsurda tahakkuk eden anlama delâlet eden lafızdır” sözünün, ismin ve fiilin aksine, harfin cümledeki diğer unsurlardan bağımsız şekilde anlaşılamayacağı mânasına geldiği açıklığa kavuşmuştur.

Beş: Fiil ile türemiş isim arasındaki farktan, “dârib” (vuran) kelimesinin fiil tanımının kapsamına girmediğini anladım. Çünkü fiil; bir mastara, bu mastarın herhangi bir konuya nispeti ile nispetin zamanına delâlet eden kelime türüdür.

Altı: [Yine taksim bölümündeki açıklamalardan] cins isim ile cinsin özel ismi arasındaki fark da anlaşılır. Nitekim –“Üsâme” örneğinde olduğu gibi– cinsin özel ismi, [kişi adlarında olduğu gibi, hakikati muhatap tarafından bilinen] taayyün etmiş haldeki bir cinsin karşılığı olarak maddesi / cevheri ile vazedilmiştir. Cins isim ise –“Esed” örneğinde görüldüğü üzere– [mutlak mahiyet seviyesinde “ne ise o” anlamında] taayyün etmemiş cins karşılığında vazolunmuştur. Cins isimdeki taayyün anlamı ise lâm-ı ta'rif [vb. bir unsur] sebebiyle daha sonra gerçekleşmiştir.

السابع: الموصول عكس الحرف،^{٢٧} فإن الحرف يدل على معنى في غيره^{٢٨} وتحصله وتعقله^{٢٩} بما هو معنى فيه. والموصول مبهم^{٣٠} يتعين بمعنى فيه.^{٣١}

الثامن: الفعل والحرف يشتركان في أنهما يدلان على معنى باعتبار كونه ثابتا للغير، ومن هذه الجهة لا يثبت له الغير فامتنع الخبر عنهما.
التاسع: الفعل مدلوله كلي، قد يتحقق في ذوات متعددة فجاز نسبته إلى خاص منه فيخبر به دون الحرف، إذ تحصل مدلوله^{٣٢} إنما هو بما يحصل له، فلا يعقل لغيره.

العاشر: في ضمير الغائب وفي^{٣٣} كليته نظر، فتأمل!^{٣٤}

الحادي عشر: «ذو» و«فوق» فإن^{٣٥} مفهوما كلي، لأنهما بمعنى «صاحب» و«علو»، وإن كانا لا يستعملان إلا في^{٣٦} جزئيين لعروض الإضافة، فلا يكونان جزئيين.

الثاني عشر: لا يربيك تعاور الألفاظ بعضها مكان بعض، إذ المعتبر الوضع.

تمت الرسالة^{٣٧}

.....

٢٧ ع: الموصول في التبيين على عكس الحرف.	٣٣ ع: وكذا في.
٢٨ ع: الغير.	٣٤ أ: تأمل.
٢٩ أ ع - وتعقله.	٣٥ أ ع - فإن.
٣٠ ع + عند السامع.	٣٦ ع - في.
٣١ ع: بما هو معنى فيه.	٣٧ س ع - تمت الرسالة.
٣٢ ع: مفهومه.	

Yedi: İlgî zamiri harfin zıddıdır. Çünkü harf, başkasında tahakkuk eden bir anlama delâlet eder ve harfin [dış varlıkta] gerçekleşmesi ve [zihinde] düşünülmesi, ancak harfin kendisinde bir anlam olarak tahakkuk ettiği söz konusu başka unsur ile mümkündür. İlgî zamiri ise belirsiz bir lafız olup [cümledeki herhangi bir başka unsurdan değil] kendisinde bulunan bir anlam ile belirginleşir.

Sekiz: Fiil ve harf, başkasında sabit olması bakımından dikkate alınan bir anlama delâlet etmeleri cihetinden ortaktır. Bu cihetten, başka herhangi bir unsur fiil ve harfin delâlet ettiği anlamda sabit olmaz. Bu sebeple fiil ve harf[in cümlede müpteda olup] haklarında haber verilmesi mümkün değildir.

Dokuz: Fiilin medlûlü küllîdir. Çok sayıda kişide tahakkuk edebilir. Dolayısıyla söz konusu kişilerden herhangi birine nispeti mümkündür. Bu sebeple bir şey hakkında fiil ile haber verilebilir. Ancak harf ile haber verilemez. Çünkü delâlet ettiği anlamın düşünülmesi ancak harfin kendisi için gerçekleştiği unsur (*müteallak*) ile mümkündür. Bu sebeple harfin başka bir unsurdan sabit olduğu düşünülemez [dolayısıyla haber olamaz].

On: Gaip zamiri ve küllî oluşu tartışmalıdır. Bu mesele üzerinde düşün!

On bir: “Zû” ve “fevka” kelimelerinin mefhumları küllîdir. Çünkü bu kelimeler “sahip” ve “üstünlük” anlamlarına gelir. Her ne kadar isim tamlaması sebebiyle sadece cüz’iler için kullanılıyor olsalar da [mefhumları] cüz’î değildir.

On iki: Lafızların birbiri yerine kullanılmaları seni kuşkuya düşürmesin. Çünkü [dilde] asıl olan vaz’ olgusudur.

Risâle sona erdi.

Kaynakça

- Ali Kuşçu, *Unküdü'z-zevâhir*, nşr. Ahmed Afifî, Kahire: Dârü'l-kütüb ve'l-vesâiki'l-kavmiyye, 1421/2001.
- Arcı, Müstakim, "İslâm Düşüncesinde Fahreddin er-Râzî Ekolü", *İslâm Düşüncesinin Dönüşüm Çağında Fahreddin er-Râzî*, ed. Ömer Türker - Osman Demir, İstanbul: İSAM Yayınları, 2013, s. 167-202.
- Beşşehirlî Ahmed Şükrü Efendi, *Tasvîrü'l-vaz' alâ metni Nemûzeci'l-vaz'*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1305.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *el-Misbâh fi şerhi'l-Miftâh* (doktora tezi), nşr. Yüksel Çelik, MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009, s. 8-10.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *er-Risâletü'l-harfîyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Ke-mankeş, nr. 341.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 3021.
- Cürcânî, Seyyid Şerîf, *et-Ta'rifât*, nşr. İbrâhim el-Ebyârî, Kahire: Dârü'r-reyyân, ts.
- Dicvî, Yûsuf Nasr, *Hulâsatü ilmi'l-vaz'*, Kahire: Mektebetü'l-Kâhire, 1920.
- Eğînî, İbrâhim b. Halîl, *Metnün fi'l-vaz'*, *Mecmûatü'l-vaz'îyye* içinde, İstanbul: Safâ ve Enver Matbaası, 1311, s. 73-78.
- Görgün, Tahsin, "Fahreddin er-Râzî Ekolü ve İbn Haldûn", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 17 (2007), s. 49-78.
- Görgün, Tahsin, "İcî, Adudüddin", *DİA*, 2000, XXI, 410-414.
- İcî, Adudüddin, *er-Risâletü'l-vaz'îyye*, *Mecmûatü'l-vaz'îyye* içinde, İstanbul: Safâ ve Enver Matbaası, 1311, s. 79-80.
- İsferâyînî, İsamüddin, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, [y.y.], ts.
- Kâtib Çelebi, Hacı Halife, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*, nşr. M. Şerefeddin Yaltkaya – Kilisli Rifat Bilge, I-II, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941-43.
- Mehmed Rahmi Efendi, *el-Ucâletü'r-Rahmiyye fi şerhi'r-Risâleti'l-vaz'îyye*, *Mecmûatü'l-vaz'îyye* içinde, İstanbul: Safâ ve Enver Matbaası, 1311, s. 2-72.
- Müftizâde Abdürrahim Efendi, *Şerhu Unküdi'z-zevâhir*, İstanbul, ts.
- Özdemir, İbrahim, *İslâm Düşüncesinde Dil ve Varlık: Vaz' İlminin Temel Meseleleri*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

- Râzî, Fahreddin, *el-Mahsûl fî ilmi usûli'l-fıkh*, nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî, I-VI, Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1996.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb, *Miftâhu'l-ulûm*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/2000.
- Semerkandî, Ebü'l-Kâsım, *Şerhu'r-Risâleti'l-vaz'îyye* (Muhammed ed-Desûkî ve Muhammed el-Hifnâvî hâşiyeleriyle birlikte), [y.y.], 1305.
- Tehânevî, Muhammed A'lâ b. Ali, *Keşşâfû ıstılâhâti'l-fünûn*, nşr. Lutfi Abdülbedî, I-IV, Kahire: el-Müessesetü'l-Mısriyyetü'l-âmme, 1963.
- Yıldırım, Abdullah, "Ali Kuşçu ve *Risâle fî vaz'î'l-müfredât*", *İslâm Araştırmaları Dergisi*, sy. 19 (2008), s. 63-85.
- Yıldırım, Abdullah, "Vaz' İlmi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, ed. İsmail Güler, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s. 425-551.
- Yıldırım, Abdullah, *Vaz İlmi ve Unkûdu'z-zevâhir/Ali Kuşçu: İnceleme-Değerlendirme*, (yüksek lisans tezi), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007.